

G. W. LEIBNIZ

Teodícea

Tanulmányok Isten jóságáról,
az ember szabadságáról és a rossz eredetéről

Fordította
Kaposi Dorottya
Schmal Dániel

KÁROLI GÁSPÁR REFORMÁTUS EGYETEM – L'HARMATTAN KIADÓ
BUDAPEST, 2024

eredményezze, mint Pliniusé, aki azért talál kivetnivalót Isten hatalmában, mert nem áll hatalmában elpusztítani önmagát.¹⁰⁸¹

405. Úgy terveztem, hogy itt fejezem be, miután (érzésem szerint) Bayle úr összes olyan ellenvetését megválaszoltam, amelyek a témához tartoznak, és amelyekkel a műveiben találkozhattam. Minthogy azonban eszembe jutott Lorenzo Valla dialógusa *A szabad akaratról* Boëthius ellen,¹⁰⁸² amelyet korábban már említettem, azt gondoltam, nem lesz haszontalan előadni a vázlatát, megtartva a dialógusformát, azután onnan folytatni, ahol ő abbahagyta, megtartva a történetet, amelyet elkezdett – persze nem annyira abból a célból, hogy élvezetesebbé tegyem a témát, hanem hogy a lehető legvilágosabb és legnépszerűbb módon fejezzem ki magamat értekezésem végén. Vallának ez a *Dialógusa*,¹⁰⁸³ valamint *A gyönyörűről és az igazi jóról* szóló könyvek kellőképpen megmutatják, hogy nem kevésbé volt filozófus, mint humanista. Az említett négy könyv Boëthiusnak *A filozófia vizsgálata* című műve négy könyvével volt szembeállítva, a *Dialógus* pedig az ötödikkal.¹⁰⁸⁴ Egy spanyol, bizonyos Antonio Glare fejtegetéseket kíván tőle a szabad akarat problémájáról, amely ugyan kevésbé ismert, mégis a lehető legméltóbb tárgy a megismerésre, hiszen ettől függ az igazság és az igazságtalanság, a büntetés és a jutalom ebben az életben és az eljövendőben.¹⁰⁸⁵ Lorenzo Valla azt feleli, hogy nem szabad bánkódnunk mindnyájunk közös tudatlansága miatt, mint ahogy amiatt sem bánkódunk, hogy nincsenek szárnyaink, mint a madaraknak.¹⁰⁸⁶

406. *Antonio*: Tudom, szárnyat adhat nekem, hogy mint egy másik Daidalos, kirepüljek a tudatlanság börtönéből, és felemelkedjek az igazság birodalmába, amely a lelkek hazája. A könyvek, amelyeket láttam, nem elégítettek ki, még a híres Boëthiusé sem, pedig ő általános elismerésnek örvend. Nem tudom, ő maga jól értette-e meg, amit Isten értelméről és az időnél magasabb rendű örökkévalóságról mond. Az ön véleményét szeretném hallani arról, hogyan lehet az előretudást összeegyeztetni a szabadsággal. *Lorenzo*: Attól félek, sok embert botránkoztatnék meg azzal, ha ezt a nagy embert cáfolnám. Ám egy baráti kérés teljesítését többre tartom e félelemnél – feltéve, hogy egyet megígér nekem. *Antonio*: Mégpedig? *Lorenzo*: Azt, hogy ha majd ezen a lakomán fényesen tartottam, ne akarjon vacsorára ismét vendégem lenni. Vagyis érje be ezen egy kérdés megvitatásával, és ne csapjon hozzá egy másodikat is.

407. *Antonio*: Szívesen megígérem. Ím a probléma lényege: Ha Isten előre látta, hogy Júdas áruló lesz, akkor szükségszerű volt, hogy áruló legyen, s lehetetlen volt, hogy ne legyen áruló. A lehetetlenség pedig nem lehet

kötelesség. Tehát nem vétkezett, és nem érdemelte meg a büntetést. Ez lerombolja az igazságosságot és a vallást, Isten félelmével együtt. *Lorenzo:* A bűnt előre látta Isten, de nem kényszerítette az embert arra, hogy véghez vigye – a bűn akaratlagos. *Antonio:* Ez az akarat szükségszerű volt, hiszen Isten előre látta. *Lorenzo:* Ha a múlt vagy a jelen dolgait nem a tudásom teszi létezőkké, akkor a jövőbeli dolgoknak sem az előretudásom ad létezést.

408. *Antonio:* Ez a hasonlat félrevezető: sem a jelen, sem a múlt nem változhat meg, azok már szükségszerűek, de a jövő, amely önmagában változó, az előretudás miatt változatlan és szükségszerűvé válik. Tegyük fel, hogy egy pogány isten azzal kérkedik, hogy ismeri a jövőt: megkérdem tőle, tudja-e, melyik lábam teszem előre, aztán az ellenkezőt teszem, mint amit előre mond. *Lorenzo:* Ez az isten tudja, ön mit akar majd tenni. *Antonio:* Honnan tudhatná? Hiszen pont az ellenkezőjét tenném annak, amit mond, és felteszem, hogy azt mondja, amit gondol, nemde? *Lorenzo:* Az ön példája téves. Isten nem válaszol önnek; vagy ha válaszolna, az iránta érzett hódolatnak köszönhetően ön azon igyekezne, hogy megtegye, amit mond: az előrejelzése parancs lenne az ön számára. De megváltoztattuk a kérdést. Nem arról van szó, amit Isten előre megmond, hanem arról, amit előre lát. Térjünk tehát vissza az előretudáshoz, és különböztessük meg a szükségszerűt a bizonyostól. Számomra nem lehetetlen, hogy ami előre látott, az ne következék be. Viszont tévedhetetlenül bizonyos, hogy bekövetkezik. Válhatok katonává is, vagy pappá is, de mégsem válok.

409. *Antonio:* No, itt most megfogtam. A filozófusok szabálya azt mondja, hogy minden, ami lehetséges, azt lehet létezőnek tekinteni.¹⁰⁸⁷ De ha ténylegesen bekövetkezne az, amit ön lehetségesnek mond, vagyis egy olyan esemény, amely eltér az előre látottól, akkor Isten tévedett volna. *Lorenzo:* A filozófusok szabályai nekem nem számítanak – ez a szabály pedig különösképpen pontatlan. Két egymással ellentétes dolog közül gyakran mindkettő lehetséges, de vajon létezhet-e mindkettő egyszerre? Ám hogy részletesebb magyarázatot adjak, tegyük fel, hogy Sextus Tarquinius elmegy Delphoiba,¹⁰⁸⁸ hogy Apollón véleményét kérdezze, s ezt a választ kapja:

*Exul inopsque cades irata pulsus ab urbe.*¹⁰⁸⁹

Számkivetetten halsz, nyomorultul, Róma lesújt rád!

Mire Sextus: „Mit mondasz, Apollón? Hát ezt érdemlem tőled, hogy ilyen kegyetlen sorsot jelents? Ilyen szörnyű halált mérj rám? Könyörgöm,

vond vissza válaszodat, jósolj boldogabb jövőt, légy jobb irányomban, hisz királyi ajándékokat adtam neked!” Mire Apollón: „Igen kedvesek nekem az ajándékaid, ifjú, el is fogadtam őket. Viszonzásul jövődöt mondtam neked, noha az nyomorúságos és szörnyű, bárcsak kedvezőbb lenne! Én ismerem a sorsodat, de nem változtathatom meg. Vádold, ha úgy tetszik, Jupitert, vádold a Párkákat.” Sextus nevetséges volna, ha ezután is folytatná a vádaskodást Apollónnal szemben, nemde? *Antonio*: Azt fogja mondani: „Ó, szentséges Apollón, hálát adok neked, hogy sem hallgatással meg nem vetettél, sem hazugsággal rá nem szedtél. De miért van az, hogy ilyen kegyetlen irányomban Jupiter, hogy ilyen szörnyű sorsot szán nekem, aki pedig ártatlan tisztelője vagyok az isteneknek?” *Lorenzo*: „Te, ártatlan? – mondaná Apollón. – Tudd meg, hogy a jövőben gőgös, házasságtörő, hazááruló leszel.” Vajon mondhatná-e erre Sextus: „Ó, Apollón, neked kell inkább felróni a vétséget, hisz te kényszerítesz gaztettekre, ha előre tudod, hogy bűnt követek el”? *Antonio*: Elismerem, elvesztette volna az eszét, ha ilyesmit válaszolt volna. *Lorenzo*: Tehát az áruló Júdás sem illetheti váddal Isten előretudását – íme, ez a válaszom az ön kérdésére.

410. *Antonio*: Bizony kielégítően megválaszolta, még jobban is, mint reméltem volna – amit Boëthius nem tudott megadni, azzal ön ellátott: hálás leszek érte egész életemben. *Lorenzo*: De folytassuk még egy kicsit az előbbi mesénket. Sextus azt mondaná: „Apollón, én bizony nem akarom elkövetni mindazt, amit mondasz.” *Antonio*: Akkor az isten azt válaszolná: „Hogyan? Hát hazug volnék? Ismételten mondom néked, meg fogod tenni mindazt, amit az imént mondtam.” *Lorenzo*: Sextus talán az istenekhez imádkozna, hogy változtassák meg a sorsot, és adjanak neki jobb szívet. *Antonio*: Azt felelnék neki: *Desine fata Deum flecti sperare precando*.¹⁰⁹⁰ Nem volna képes hazugságra bírni az isteni előretudást. De mit mondana Sextus? Nem lázadna fel panaszaival az istenek ellen? Nem mondaná-e azt: „Hogyan? Hát nem vagyok szabad? Nincs hatalmamban, hogy az erényt kövessem?” *Lorenzo*: Apollón talán ezt mondaná: „Tudd meg, szegény Sextus, hogy az istenek mindenkit olyannak teremtenek, amilyen. Jupiter a farkast ragadozóznak, a nyulat félénknek, a szamarat ostobának, az oroszlánt bátornak teremtette. Neked gonosz lelkületet osztott ki, amely javíthatatlan, s a természetedet követve fogsz cselekedni. Jupiter pedig úgy fog téged büntetni, ahogyan a tetteid miatt megérdemled – Styxre is megesküdött.”

411. *Antonio*: Bevallom, úgy tűnik, hogy Apollón inkább Jupitert vádolja, mint Sextust, miközben szépen kimentí magát. Sextus pedig ezt

felelné: „Jupiter így a tulajdon büntettét bünteti meg énbenem; ő az egyetlen bűnös. Egészen másmilyené is tehetett volna, de olyannak teremtett, amilyen vagyok, és az ő akarata szerint kell cselekednem. Miért büntet hát engem? Hogyan szegülhetnék szembe az akaratával?” *Lorenzo*: Elismerem, itt én is elakadok, csakúgy, mint ön. Az isteneket, Apollónt és Jupitert azért hívtam színpadra, hogy különválasszam az isteni előretudást és a gondviselést. Megmutattam, hogy Apollón – az előretudás – nem árt a szabadságnak. Jupiter akaratának parancsaival – azaz a gondviselés elrendeléseivel – kapcsolatban azonban nem tudok kielégítő választ adni. *Antonio*: Akkor hát kirántott ugyan egy szakadékból, de beletaszított egy másik, sokkal nagyobb szakadékba. *Lorenzo*: Emlékezzen rá, miben állapodtunk meg: ebéddel kínáltam, és ön most még vacsorát is követel.

412. *Antonio*: Látom most már a furfangját: rászédett, ez nem jóhiszemű egyezség. *Lorenzo*: Mit akar, mit tegyek? A vidékemen termő legjobb borral kínáltam, és a legfinomabb táplálékot szolgáltam fel éléskamrámból. Ambróziáért és nektárért forduljon magukhoz az istenekhez – ilyen isteni táplálék az embereknél nem terem. Hallgassuk meg Szent Pált, ezt a kiválasztott edényt,¹⁰⁹¹ aki a harmadik mennyországba jutott, hogy ott titkos, kifejezhetetlen szavakat halljon. Ő a fazekassal való összehasonlítással fog felelni, Isten útjainak kifürkészhetetlenségével, bölcsessége mélységének csodálatával.¹⁰⁹² Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy nem azt firtatjuk, miért látja Isten előre a dolgot, hiszen azt értjük – azért, mert úgy lesz. Hanem azt kérdezzük, miért így rendeli el, miért teszi keményszívűvé emezt, és miért könyörül meg amazon. Nem ismerjük, milyen észérvei lehetnek, ám *elegendő annyi, hogy Isten nagyon jó és nagyon bölcs, hogy ebből úgy ítéljünk, ezek az észérvek helyesek*. S minthogy igazságos is, ebből az következik, hogy rendelkezései és tettei nem rombolják le a szabadságunkat. Néhányan valamilyen érvet kerestek erre. Azt mondták, hogy egy romlott és tisztátalan anyagból, sárból lettünk. Csakhogy Ádám és az angyalok ezüstből és aranyból lettek teremtvé, és mégis vétkeztek. Az újjászületés után is néha megkeményedik a szívünk. Tehát a rossznak valamilyen más okát kell keresni, és kétlelem, hogy maguk az angyalok is ismernék ezt. De ettől még boldogok, és dicsőítik Istent. Boëthius többet hallgatta a filozófia választát, mint Szent Pálét, ezért nem ért célt. Higgyünk Jézus Krisztusban, ő Isten ereje és bölcsessége;¹⁰⁹³ és azt tanítja, hogy Isten mindenki üdvösségét akarja: egyáltalán nem akarja a bűnös halálát.¹⁰⁹⁴ Bízunk hát magunkat Isten irgalmára, és ne tegyük magunkat erre képtelenné a hiábavalóságunkkal, hitványságunkkal.

413. Vallának e *Dialogusa* nagyon szép, bár itt-ott van benne némi ki-
vetnivaló. Ám a legfőbb hibája az, hogy átvágja a csomót, és úgy tűnik,
a gondviselést vádolja Jupiter neve alatt, akit szinte a bűn szerzőjévé tesz.
Folytassuk hát tovább a kis mesét. Miután *Sextus* elhagyja Apollónt és
Delphoit, Jupitert Dodonában találja. Áldozatokat mutat be, majd előho-
zakodik a panaszaival. Ó, nagy isten, miért kárhoztattál arra, hogy gonosz
és boldogtalan legyek? Változtasd meg a sorsomat és a szívemet, vagy is-
merd el hibádat! Jupiter azt felelte: Ha le akarsz mondani Rómáról, a pár-
kák más sorsot szőnek neked, bölcs és boldog leszel. *Sextus*: Miért kell le-
mondanom egy korona reményéről? Nem lehetnék jó király? *Jupiter*: Nem,
Sextus. Én jobban tudom, mi kell neked. Ha Rómába mész, elveszel.
Sextus nem lévén képes ekkora áldozatot hozni, kiment a szentélyből, és
átadta magát sorsának. Theodorus, a nagy főpap, aki jelen volt e beszélge-
tésen isten és *Sextus* között, ezeket a szavakat intézte Jupiterhez: Bölcses-
séged imádatra méltó, ó, istenek hatalmas ura! Meggyőzted ezt az embert
a hibájáról. Mostantól boldogtalanságát saját rossz akaratának kell tulaj-
donítania, egy szava sem lehet. De imádó híveid csodálkoznak: szeretnék
jóságotat ugyanúgy csodálni, mint fenséges nagyságotat; rajtad állott,
hogy más akaratot adj neki. *Jupiter*: Menj a lányomhoz, *Pallashoz*, ő majd
elmagyarázza neked, mit kellett tennem.

414. Theodorus elutazott Athénba, ahol azt a parancsot kapta, hogy
aludjon az istennő szentélyében. Álmában egy ismeretlen vidéken találta
magát. Látott ott egy felfoghatatlanul káprázatos, hatalmas palotát. A ka-
puban megjelent *Pallas* istennő, vakító fensége sugaraival övezve:

Qualisque videri
*Coelicolis et quanta solet.*¹⁰⁹⁵

Megérintette *Theodorus* arcát egy olajággal, amelyet a kezében tartott.
Ím, képes lett elviselni Jupiter lányának és mindannak az isteni fényt, amit
meg kellett neki mutatnia. Jupiter, aki szeret téged – mondta neki – hozzám
irányított, hogy tanítsalak. Itt látod a sorsok palotáját, amelynek én vagyok
az őrzője. Jelen vannak itt mindannak a reprezentációi, ami történik, de
még annak is mind, ami csak lehetséges. Miután a létező világ kezdete előtt
áttekintette az egészet, Jupiter világokba osztotta szét a lehetőségeket, és
mind közül a legjobbat választotta ki. Olykor eljön, hogy megszemlélje e
helyeket, hogy öröme teljen a dolgok áttekintésében, és megújítsa saját
választását, amelyben feltétlen tetszését leli. Nekem csak szólnom kell, és

máris megpillantunk egy egész világot, amelyet apámnak hatalmában állt megalkotni, s amelyben minden, amit csak kívánni lehet, reprezentálva van; ennek köszönhetően azt is megtudhatjuk, hogy mi történne, ha ennek vagy annak a lehetőségnek kellene léteznie. Ha pedig a feltételeket nem határozzuk meg kellőképpen, akkor annyi egymástól különböző világ lesz, amennyit csak akarunk, s ezek különbözőképpen válaszolnak ugyanarra a kérdésre, annyiféle módon, amennyi csak lehetséges. Amikor még fiatal voltál, mint minden iskolázott görög, tanultál geometriát. Tudod tehát, hogy amikor egy kérdéses pontra vonatkozó feltételek nem határozzák meg eléggé a pontot, és végtelen sok, a feltételeknek megfelelő pont van, akkor ezek mind a mértan tudósok által *mértani helynek* nevezett összességbe esnek, és legalábbis ez a hely – amely gyakran egy egyenes – meg lesz határozva. Így el tudod képzelni a világok egy rendezett sorát, ahol mindegyikük egy-egy adott esetet fog tartalmazni, más-más körülményekkel és következményekkel. Ha azonban egy olyan esetet tételezel, amely a jelen való világtól csak egyetlen meghatározott dologban és annak következményeiben különbözik, ennek egy bizonyos meghatározott világ fog megfelelni: ezek a világok mind itt vannak, más szóval az ideákban vannak. Megmutatom neked, hol található – nem egészen ugyanaz a Sextus, akit láttál (ez nem lehetséges, hisz ő mindig magában hordozza azt, amivé lesz), hanem egy a hozzá közelítő Sextusok közül, akik rendelkeznek mindazzal, amit a valóságos Sextusról már ismersz, de nincs meg bennük mindaz, amit a valóságos – anélkül, hogy észrevennénk – már magában hordoz, következőképpen az sem, ami majd történni fog vele. Egy másik világban egy igen boldog és magasra emelkedett Sextust fogsz találni, egy másikban egy olyan Sextust, aki egy közepes állapottal is elégedett, és mindenféle Sextusokat végtelen sokféleképpen.

415. Ekkor az istennő bevezette Theodorust a termék egyikébe, s mire Theodorus belépett, az már nem is terem volt, hanem egy világ,

*Solemque suum, sua sidera norat.*¹⁰⁹⁶

Pallas parancsára látták megjelenni Dodonát Jupiter szentélyével, és Sextust, amint éppen távozik onnan. Hallották, ahogy azt mondja, hogy engedelmeskedni fog az istennek. S most ím, egy két tenger közt fekvő városba ér, amely Korinthoszhoz hasonlít. Ott egy kis kertet vásárol, és azt művelve kincset talál, gazdag ember lesz, akit szeretnek és tisztelnek; hosszú élet után hal meg öregkorában, egész városa szeretetétől övezve. Theo-

dorus egész életét egyetlen szempillantás alatt átlátta, mint egy nagy színházi előadást. Temérdek írás volt ebben a teremben. Theodorus nem állhatta meg, hogy meg ne kérdezze, mit jelent mindez. Ez annak a világnak a története, amelyben most vagyunk látogatóban, felelte az istennő: ez a sorsok könyve. Láttál egy számot Sextus homlokán, keresd meg ebben a könyvben azt a helyet, amelyet jelöl. Theodorus megkereste, és ott találta Sextus történetét, részletesebben annál, mint amit összefoglalva látott. Tedd az ujjad arra a sorra, amelyik tetszik, mondta neki Pallas, és meglátod valóságosan is, minden részletében mindazt, amit az a sor nagy vonalakban jelez. Theodorus szót fogadott, és látta megjelenni Sextus élete egy szakaszának minden apró részletét. Beléptek egy másik terembe, és ím, egy másik világ, egy másik Sextus, aki kilépve a szentélyből, elszánja magát, hogy engedelmeskedik, és Thrákiába megy. Feleségül veszi a király lányát – egyetlen gyermekét –, és követi őt a trónon. Alattvalói imádva tisztelik. Más termekbe léptek, és mindig újabb és újabb jeleneteket láttak.

416. A termek piramis formában követték egymást, mindig egyre szebbek lettek, ahogy felfelé haladtak, és egyre szebb világokat mutattak be. Végül eljutottak a legfelsőbe, amely lezárta a piramist, és amely mind közül a legszebb volt – a piramisnak ugyanis volt egy kezdőpontja, az alját azonban nem lehetett látni: volt csúcsa, de nem volt alapja, a végtelenségig növekedett. Ez – mint az istennő magyarázta – azért van így, mert a lehetséges világok végtelen sokasága között egy van, amely mind közül a legjobb, máskülönben az isten nem határozta volna el magát arra, hogy bármelyiküket is megteremtse. Azonban nincs közülük egy sem, amelynél ne volna egy még tökéletlenebb, amely alatta helyezkedik el: ezért a piramis lefelé a végtelenségig halad. Amikor Theodorus belépett ebbe a legfelső terembe, a gyönyörűségtől elragadtatásba esett. Az istennőnek kellett segítségére sietnie, egy csepp isteni ital a nyelvére téve visszahozta a kábulatból. Magánkívül volt a gyönyörűségtől. Most itt vagyunk az igazi valóságosan létező világban – mondta az istennő –, és te a boldogság forrásánál állsz. Íme, amit Jupiter számodra készít, ha továbbra is hűségesen követed. Íme, itt van Sextus, olyan, amilyen, és olyan, amilyen valóságosan is lesz. Haragosan lép ki a szentélyből, megveti az istenek tanácsát. Látod, amint Rómába megy, mindent zűrzavarba taszít, barátja feleségét megerőszakolja. Ím, itt megy, elkergetve apjával együtt, megverten, boldogtalanul. Ha Jupiter egy Korinthosban élő vagy Thrákiában királyként uralkodó boldog Sextust választott volna, az már nem ez a világ lenne. Ugyanakkor nem tudta nem ezt a világot választani, amely tökéletességében az összes többit felülmúlja, s a piramis

csúcán áll. Máskülönben Jupiter lemondott volna a bölcsességéről, engem száműzött volna, engem, aki a lánya vagyok. Látod, hogy az apám nem teremtette Sextust gonosznak; az volt már öröktől fogva, s mindig is szabadon volt az. Apám nem tett mást, mint létezést adott neki, amit bölcsessége nem tagadhatott meg attól a világtól, amelyhez tartozott: átléptette a lehetőségek birodalmából a jelenvaló létezők birodalmába. Sextus bűne nagy dolgoknak tesz szolgálatot; felszabadítja Rómát, nagy birodalmat támaszt belőle, amely fenséges példákat ad majd. Ez azonban még mind semmi a világ egészéhez képest, amelynek szépségét akkor fogod megcsodálni, amikor ebből a halandó állapotból boldogan átjutsz egy másik, jobb világba. Az istenek akkor majd képessé tesznek arra, hogy megismerd.

417. Ebben a pillanatban Theodorus felébred, köszönetet mond az istennőnek, elismeri Jupiter igazságosságát, és megvilágosodva attól, amit látott és hallott, folytatja főpapi hivatását istene igaz szolgájának minden buzgalomával, és mindazzal a boldogsággal, amelyre egy halandó csak képes lehet. Úgy tűnik nekem, hogy a történetnek ez a folytatása megvilágíthatja azt a nehézséget, amelyet Valla egyáltalán nem akart érinteni. Ha Apollón helyesen ábrázolta Isten szemléleti tudását – amely a létező dolgokat érinti –, remélem, Pallas sem játszotta rosszul annak a szerepét, amit az egyszerű megértésből fakadó tudásnak nevezhetünk, ami az összes lehetséges dologra vonatkozik – s végső soron ebben kell a dolgok eredetét keresni.

- 1079 Az előzetes akarat (*volonté antécédente*) fogalmához, amely a *velleitasszal* el-
lentétben Istenben is megvan, lásd a 248. jegyzetet.
- 1080 Lásd 3.301. §.
- 1081 Vö. Caius Plinius Secundus, *Természettrajz (Historia naturalis)*, 2.7.: „isten sem képes mindenre. Mert az isten ha akarná, sem tudná saját halálát előidézni”. Váczy Kálmán fordítása, C. Plinius Secundus, *A természet históriája*, Bukarest: Kriterion, 1973, 57.
- 1082 Lorenzo Vallához és *De libero arbitrio* [A szabad akaratról] vagy *Dialogus de libero arbitrio* [Beszélgetés a szabad akaratról] című művéhez lásd a 30. jegyzetet.
- 1083 Valla *De voluptate* [A gyönyör] című, 1431-ben Paviában kiadott könyve – Valla első ránk maradt munkája – a boldog élethez vezető legfőbb jó vonatkozásában hasonlítja össze a sztoikus tanítást az epikureus állásponttal, mielőtt az önzetlen keresztényi szeretetet a gyönyör (a *hêdonê*) legmagasabb fokával azonosítaná, s így az epikureizmus – pontosabban a gyönyör- és haszonelvű megközelítés egy krisztianizált változata – mellett tenné le a voksát. Valla e művét 1433-ban átdolgozta, az eredmény *De vero bono* [Az igazi jó] címen ismert, ezért a későbbi kiadások gyakran a Leibniz által említett címet viselik: *De voluptate ac de vero bono* (Párizs, 1512; Bázél, 1519). Egy még későbbi átdolgozás *De vero falsoque bono* [Az igazi és a hamis jó] címen jelent meg.
- 1084 Valla itt említett *De voluptate* [A gyönyör] című műve valamennyi változatban három könyvből áll, az azonban igaz, hogy Lorenzo Valla maga állítja a *Dialogus* bevezetőjében, hogy Boëthius művének első négy könyvére *Az igazi jóról* írt művében válaszolt, míg a szabad akaratról szóló mű *A filozófia vígasztalása* ötödik könyvére felel. Lásd *A szabad akaratról Garzia leri-dai püspökhöz*, in Vajda Mihály szerk. *Reneszánsz etikai antológia*, id.kiad., {994} 161–162.
- 1085 Vö. Lorenzo Valla, *A szabad akaratról*, {994} 163.
- 1086 Uo., 163–164.: „Mennyivel kevésbé kell bánkódnia [az embernek a tudatlansága miatt], mint azon, hogy nincs szárnya, ahogy a madárnak, hiszen szárnya nincsen senkinek. Ha mindazon dolgok miatt, amiket nem tudunk, bánatra adnók a fejünket, röggössé és savanyúvá tennénk életünket.” A továbbiakban Leibniz lazán és kihagyásokkal követi a dialógust, olykor parafrázálva Valla sorait, olykor egy-egy rész fordítását adva. E szakaszok fordításához felhasználtuk a szöveg magyar változatát, de a továbbiakban nem jelöljük az egyezéseket.
- 1087 Az *impossibilitas possibilitatem non sequitur* boëthiusi elve („a lehetőségből nem következik lehetetlenség”, Boëthius, *De interpretatione*, 6., PL 64:602.) a skolasztikus gyakorlatban lehetővé tette, hogy a vitázó felek egyike egy gondolatkísérletben valóságosnak tételezze azt, aminek az elvi lehetőségét

- a másik fél elismerte. Duns Scotus megfogalmazásában: *ex positione possibilis in esse non sequitur impossibile* („egy lehetséges dolog létezésének tételezéséből nem következhet lehetetlen”, *Ordinatio* I. d. 8. q. 5. n. 258.).
- ¹⁰⁸⁸ Sextus Tarquinius Róma utolsó királyának, Tarquinius Superbusnak a fia. A mondai történet szerint mindkettejüket felelősség terheli Lucretia meggyalázásában, ami a királyság bukásához vezetett. Titus Livius, *Róma története a város alapításától*, 1.575–60.3., *id.kiad.*, {674} 88–91.
- ¹⁰⁸⁹ A latin sor Lorenzo Valla szövegében szerepel, a Leibniz által adott francia fordítást az előbbi magyar fordításával adtuk vissza, *id.kiad.*, {994} 176.
- ¹⁰⁹⁰ „Nem, ne reméld, hogy az ég törvénye, ha esdesz, elévül.” Vergilius, *Aeneis* 6.376, Lakatos István fordítása. VM 244.
- ¹⁰⁹¹ A damaszkuszi úton történt megtérés után Isten nevezi Sault „választott edénynek”, még mielőtt a *Pál* nevet kapta volna: „választott edényem ő, hogy nevemet hordozza a pogány népek, a királyok és Izrael fiai között.” (ApCsel 9,15)
- ¹⁰⁹² Lorenzo szavai Pál misztikus elragadtatására vonatkoznak, vö. 2Kor 12,2–4, ahol Pál maga írja magáról: „Tudok egy emberről Krisztusban, aki tizennégy évvel ezelőtt – testben-e, nem tudom, testetlenül-e, nem tudom, csak az Isten tudja – elragadtatott a harmadik égig. És tudom, hogy ez az ember – testben-e vagy testetlenül, nem tudom, csak az Isten tudja – elragadtatott a mennybe, és titokzatos szavakat hallott, amelyeket embernek nem szabad kimondania.” A fazekassal való összehasonlítás Isten szuverén döntését világítja meg az emberi üdvösséggel és kárhozattal kapcsolatban, vö. Róm 9,21: „Vagy nincs-e hatalma a fazekasnak, hogy ugyanabból az anyagból az egyik edényt díszesre, a másikat közönségesre formálja?” E kettősség alapján beszél Pál a „dicsőség edényeiről” és a „harag edényeiről” az üdvösségre és a kárhozatra szánt emberek kapcsán. A kiválasztás előttünk ismeretlen alapjával kapcsolatban a Róm 11,33-ban olvassuk: „Mekkora a mélysége az Isten gazdagságának, bölcsességének és tudásának! Mily kifürkészhetetlenek szándékai, mily megfoghatatlanok útjai!”
- ¹⁰⁹³ 1Kor 1,24: „Krisztus Isten ereje és Isten bölcsessége.”
- ¹⁰⁹⁴ 1Tim 2,4: „[Isten] azt akarja, hogy minden ember üdvözljön és eljusson az igazság ismeretére.” Ez 33,11: „Életemre mondom – így szól az én Uram, az Úr –, hogy nem kívánom a bűnös ember halálát.”
- ¹⁰⁹⁵ „Mint amilyennek az égilakók látják csak egyébként”. Vergilius, *Aeneis* 2.592, VM 157.
- ¹⁰⁹⁶ „Melynek megvolt a saját napja, és a saját csillagai”. Leibniz kissé pontatlanul – az itteni kontextushoz igazítva – idézi Vergilius szavait az *Aeneis* 6.641-ből. Az eredetiben a boldogok elíziumi berkeiről olvassuk, hogy „[tág ég borul itt a mezőkre], és a saját napjuk süt, az ő csillagaik égnak”. Kartal Zsuzsa fordítása. Vergilius, *Aeneis*, Budapest: Kozmosz, 1987, 146.